

A lányregény, azaz a női irodalom előszobája

Van egy műfaj, amelynek bevallottan van neme. Az elnevezésben is, ez a lányregény. Ettől persze még igaz marad, hogy az irodalomnak nincs biológiai neme, azaz szexusa. Ilyen a lányregénynek sincs. A társadalmi szerepe azonban nem elhanyagolható a női létben.

A műfajok hierarchiájában a lányregény ott van, ahol van. Nem túl előkelő helyen. Minősítés értéke lehet magának a szónak, még a szerzőknek is. A 2019-ben Oscar-díjra jelölt magyar film regényváltozatában a tizenhat éves hősnő azzal minősíti a nagynénjét, hogy még mindig Kosáryné Réz Lolát olvas. Ő maga Szerb Antaltól az *Utas és holdvilágot*. De ez már a férfidők lányregénye. (F. Várkonyi Zsuzsa: *Férfidők lányregénye*, 2004.) Nem orgona, nem levendula, nem vanília ízű könyv. De ott van benne a lányregény-séma. Ha úgy tetszik, bizonyos szempontból anti-lányregény. Eljutok majd hozzá, de betartom a késleltetés játékszabályát, a lányregényekben is erre épülnek a cselekménysémák.

Nemcsak nem tudom megváltani a lányregényt, de nem is akarom. És nem az apológiájára vállalkozom. De azt sem fogom állítani, hogy a kamaszlány olvasmányai között fölösleges, kihajítani való portéka. Az olvasás történetében túl kell rajta esni rajta, úgy, mint egy gyerekbetegségen.

A második világháború után a majdnem az „utóra került”, a korhoz illő szóval: B-listázták. Még kétes helyét is nehezen és sokára perelte vissza az irodalomban. Mindenféle olvasásszociológiai, olvasáspszichológia tapasztalatok kellettek hozzá, hogy megbékéljenek vele. Mert ha a könyvpiacról hiányzott is a lányregény, nagyanyáink könyvespolcáról előkerültek Eugenie Marlitt, Emmy von Rhoden, Hedwig Courths-Mahler rózsaszínű ponyvai, és persze Cilike is rövid és hosszú ruhában, csak Beniczkyné Bajza Lenke regénykéire nem emlékszem. (Felnőttként szomorkodva fogadtam aényt, hogy Bajza József lánya volt.) Szóval, egyszerre olvastam a *Makrancos Erzsikét* és a *Háború és békét* Natasa történeteként.

A lányregénynek mint kulturális alakzatnak látványosan és letagadhatatlanul van nemi kódoltsága. Egy kulturális gyakorlat részeként született, létezett/létezik; döntő szerepet akart játszani a társadalmi szerepek megformálásában, és mindig is az ún. női irodalom előszobája volt. Szerző és kiadó egyaránt fel akarta nevelni a maga olvasóját, ami egyébként okos gondolat. Az érzelmekre kiegészített lánygyereket könnyen rabul lehet ejteni. És a kiadók mindig is keményen képviselték a társadalmi elvárásokat. Száz éve a szüzességet fetisizáló, fehér lányregényben nemcsak a terhesség szó volt tabu, a cica se lehetett várandós. (Dánielné Lengyel Laura lányától hallottam, miközben de Gaulle emlékiratait fordította. Dánielné Lengyel Laura Benedek Elek szavahihető unokája volt.)

A lányregényhez valóság kell. A századelő illetett hozzá, az 1930-as évek emancipáltabb világa már ellenállt a szentimentális ábrázolásnak, de megpróbálták életben tartani. És sikerült.

A filmek hősei (lásd a *Meseautó* utasai) olyanok, mintha lányregényből léptek volna elő. De az 50-es valósága ellenállt a lányregénynek. Bár a traktoristalányokról is született könyv (Szabó Pál: *Hajdú Klári*), a partizánkákról még több, de lányregényként ezeket sose olvastuk. Valami nagyon hiányzott belőlük. A lányregény világában a boldogság a központi kategória, ezt bizony elfelejtették. Nem lehet előbbre való, hogy „csókolózni mindenki tud, előbb építsük fel a sztálinvárosi nagykohót”. Pedig van könyv, amiben előbbre való. (*Sematizmuska* című tanulmányomban de sok hasonlót húzhattam elő példaként.)

Évtizedek múlva azonban Fenákel Judit megírta a *Te rongyos élet* lányregény-változatát, de úgy, hogy a képzelet játékaként belopott egy igazi lányregény-sztorit a hortobágyi munkatáborba. Életre kelt, élni segített. A műfaj a maga nemében mindennek ellenére igazi maradt (*Grófnő a répa földön*).

A lányregény mindenkor a kor lenyomata. Az 1960-as évek „pötytyöseiben” nem véletlenül olvashatunk olyasmit, mint hogy: „Jutka elsősorban őrsvezető, és csak másodsorban lány” – nem akárki – Szabó Magda írta a *Születésnap* című könyvében. A történet végére persze kiderül, ebben az őrsvezetőben nagyon is kislányszív dobog. Szabó Magda írni akart végre. Megélni. Egyszerre tett eleget a kornak és a műfajnak. Az *Abigél* nem kanonizálódott könyv, de a magyar irodalom legjobb lányregénye, filmen egyébként makulátlanabb. (A szöveget itt-ott csak összefércelte Magda, mondta egyszer Lengyel Balázs.) Az *Abigél*ben egy tradicionálisan intézeti lányregénybe úgy keveredik bele az ellenállási mozgalom, ahogy azt egy debreceni úrilány elképzelte. Horn Mici alakját hiteltelennek éreztem, amíg nem tudtam, hogy Janikovszky Éváról mintázta. De a nekrológiájában elárulta. Janikovszky neveltetése, ízlése nagypolgári volt, hite meg idővel a szocializmus. Egyszerre volt imádságos keresztény és mélyen zsidó. Bonyolultabb személyiséggel, sorssal sose találkoztam. Nemsokára megjelenik a gyerekkori naplója, sajnálom, hogy nem írt belőle regényt. Lányregényt is írhatott volna.

A lányregény mint jelenség csak társadalmi, történelmi kontextusban érthető. Nem is alkalmas arra, hogy mint irodalmi produktumot művészetben kívüli szempontok nélkül ítéljük meg. Mindig is belejátszottak. A mű- és szövegközpontú elemzést a lányregény nem vagy nagyon ritkán bírná ki, nem alkalmas az ilyesféle vizsgálódásra. Hirtelen „fennakadna a rostán”.

A lányregény szerzője az irodalom populáris regiszterében játszik. A mű sé mákból, sablonokból áll össze. Az emberek hihetetlenül jók és hihetetlenül egyformák benne. Ez a műfaj csak leírja a világot, se nem értelmezi, se nem értékeli igazán. A leírás során vagy valóságot hazudik vagy tanmesévé sűríti azt.

A legjellemzőbb cselekményséma a lányregény első korszakában: nemesi fészkek elszegényedett árva vagy félárva lánya különféle kastélyokban él társalkodóként, nevelőnőként, koldusszegény rokonként, dacosan, büszkén, önérzetesen viseli sorását, míg megváltja a szerelem és a házasság. Ezeknek a könyveknek a cégére nem „büszkeség és balítélet”, hanem büszkeség és ártatlanság. Öröklött értékek a romantikából.

Az esetek többségében nem a műnek, magának a műfajnak van körvonalazható vilásképe, értékvilága: menny, föld, pokol; ez öröklődik mőről műre, ahogy például az élménykörök (szerelem, árvaság, leánybánat, az intézeti élet csínyei stb.). A nők, illetve gyereklányok sorsa többnyire egy jóváhagyott mederben folyik a lányregényben. A cselekmény menetét a házasodás lehetősége szabja meg, az erről szőtt ábrándok. Szó, ami szó, a kisvilág regénye a lányregény. Szóba kerül ez még, de hadd említsek egy előzetes példát. A lányregények lányregényében, Tutsek Anna Cilikéjében háború van (*Cilike mint asszony*). Lányregényhez illő ez a háború. Pedig Cilike még a frontra is elkíséri hitvesét. „Neki is jót fog tenni, mert mégsem olyan szomorú, egyhangú itt az élet, mint odahaza”, gondolja. Vannak ennek a háborúnak jelzői: gigászi, vérfagyasztó. De Cilike a háborúban is az, aki: elveszít, elcserél, elejt, elfelejt, pórul jár, leesik, elesik. Makrancos és szeleburdi. A nagy szavak nem illenek hozzá, nem hisszük el, hogy a megőrüléshez jár közel, se azt, hogy a szenvedések kelyhét üríti ki. Férje a krasznojarszki fogolytáborban szenved, ő pedig párnaharcba fojtja bánatát. Lehet akármilyen a háttérben a világ, a lányregény világa a *kisvilág*.

Minden műfajnak vannak nemes elődei. A detektívregénytől a sci-fiig hivalkodik velük mindenki. Természetesen a lányregénynek is vannak nemes ősei. Könnyen rájuk találhatunk, elsősorban a romantikában., a szentimentalizmusban, a wertheriádákban. Nálunk Jókai hatása nagy. Dánielné Lengyel Laura mindig is a jókais romantika világához ragaszkodva alkotott. Másfélszáz esztendő múlva az *Abigél*ben Szabó Magda még mindig jókais akart lenni. Az is volt. De Vitay Georgina azt sem tudja letagadni, hogy a lányregény elnyűhetetlen kis makrancosai közül való.

Ó, azok a szép érzelmek, hányszor lesz belőlük rossz irodalom, mondhatnánk. A klasszikus romantika hatásai a mi lányregényeinken azért kevésbé látszanak meg. A romantikus Richardson *Pameláját* nálunk sose olvasták ronggyá. És nem voltak olyan kanonizálódott nőírók, mint Jane Austin, a Brontë-nővérek vagy George Eliot. (Azért ott se lehetett fenékgig tejföl nőnek lenni, ha Mary Anne a nevét férfinévre cserélte.) Ezek a nőírók példák lehetnek volna. Nem volt ilyen mértékünk. (Ma a média révén ezek a szerzők ismertebbek, mint hajdan.) Ha belegondolunk, vajon mi más mozgatja Jane Austin vagy a Brontë-nővérek regénye, mint a házasodás reményei. Hány lányregényben vannak ott a *Jane Eyre* nyomai. És hosszú távon megőrződnek a női lektúr világában. A *Manderley-ház asszonya*, a világ egyik legsikeresebb női lektúre egyenesen a *Jane Eyre* motívumaiból él. De Hitchcock filmje nélkül már a szerző nevét is elmosta volna az idő.

És vajon nem a kisvilág történetei ezek a klasszikusok egytől egyig? „[...] ne vegyük magától értetődőnek, hogy az élet teljesebben létezik abban, amit nagyinak szokás tekinteni, mint abban, amit kicsinek” – írta Virginia Wolf. Csak nem mindegy, „hogyan” van megírva a történet, a figura. A kicsiben is ott lehet a teljesség, a pillanatban is. Ha ez hiányzik, könnyűnek találtatik a mű. Ilyenkor mint művészeti produktum önmagában nem is alkalmas a megítélésre, és ösztönösen a műfajról beszélünk a mű helyett. Egy-egy kor felállítja a játékszabályokat arról, hogy a társa-

dalmi, nemi szerepekről mit gondoljunk, melyik nemnek mit szabad és mit nem, az nagymértékben befolyásolja „mind az ábrázolt világ, mind a befogadás határait és hatásait” – írta Bán Zsófia. A lányregény mindig nagyon kiszolgáltatott volt. Igazán nagy írókat ez a kiszolgáltatottság ritkán vonzott.

Bár ne higgyük, hogy a terepen nem fordulnak elő klasszikusok. Ki tudja, miért szegődtek ideig-óráig a lányregényhez? Pénzszükében voltak, könnyű prédának látszott. Írt lányregényt Krúdy, Kóbor Tamás, a méltatlanul elfelejtett Lovik Károly. Benedek Elek meg akarta újítani a műfajt. Nála megjelennek a dolgozó lányok: tanítónők, postáskisasszonyok. Az 50-es évek végétől szabad utat kap a lányregény. Írt ilyet Thury Zsuzsa, Szabó Magda és Janikovszky Éva, az utóbbi volt a pöttyös, csíkos könyvek szerkesztője. És az elfelejtettek: Beczássy Judit, Gergely Márta, Fehér Klára, Palotai Boris, Nagy Katalin, Dániel Anna és sokan mások. Néha egy-egy művük címe előbb az emlékezetben, mint ők: *A francia kislány*, *Bezzeg az én időmben*.

„A nőket végképp elfelejtik” – írta a minap a *Nők Lapja*. Én meg amondó vagyok: 50 év múlva csak a legjobbak számítanak. Egy-egy könyvet írhattak volna ekkortájt a régiek is, például a maga korában fergeteges sikeres Altay Margit, sőt Kosáryné Réz Lola is. Sokáig éltek, közülük néhányan a 80-as évekig.

Mi tagadás, előadásomban lektűrszerzők seregénél időzőm. De nem szeretnék megfélemlíteni arról, hogy a kommersz mű is lehet nemesebb, nemtelenebb, jól megcsinált, elpuskázott vagy egyenesen hitvány. A lektűrszerzők seregében is nagy lehet a különbség. Dánielné Lengyel Laura, Szentmihályiné Zsigray Julianna, Kertész Erzsébet, Kádár Erzsébet, Molnár Kata és Tutsek Anna, Ego, Nil, Nagy Méda, Szili Leontin között mégiscsak világok vannak. Az előbbieik kezéből – kiváltképp történelmi miliőben kézműves termék is kikerült, az utóbbiakéból csak sorozatgyártmány. És mindenkor ott vannak közöttük az irodalomba beasonó dilettánsok. (Rangjukat is jelzik: Katalin néni, Pálffy grófné.) A szerzők többnyire nők, de nem mindig. Magyar Gyula *Erzsébet, a nemes szívű* című könyve vált giccs-jelképpé.

Néha azt is nyomon követhetjük, hogy sodródott valaki a műfajhoz, mégpedig annyira, hogy neve is cégér lett. Kosáryné Réz Lola esetében talán az operettes név is belejátszott ebbe. Illik a műfajhoz. (Ha apja nem magyarosít, Richter Eleonóráként látta volna meg a világot. De a Réz Eleonóra is kevésbé illett volna a lányregényhez. Ha kimondjuk a nevét, a műfaj jut eszünkbe róla. Eszünkbe juthatna más is. Nagyon kiszolgáltatott női sors az övé. Meglepetést okozhat, hogy tehetséges volt és művelt. Három nyelvről fordított. Három embernek való volt, amennyit dolgozott. Felnevelt egy olyan fiút, mint Kosáry Domokos.)

Kosáryné Réz Lola pályája kezdetén ott áll a *Filoména* című díjnyertes regény, első írásai a *Nyugatban* jelennek meg. Füst Milán ír róla kritikát. Ezek nem „holdvilágos” könyvek. Aztán Réz Eleonórának nem volt más választása, mint az *Új Idők*. Férje betegen tér haza a nagy háborúból. Három kisgyermekük volt. Az *Új Idők* biztosabb, állandó jövedelmet ígért, de másféle írói követelt, a mendemonda szerint Osvát Ernő közeledési kísérletei is elriasztották a *Nyugattól*. (Nem sok okunk van kételkedni ebben.)

Csaknem száz regényt írt, hetvenet fordított. Ő fordította az *Elfújta a szél* című regényt, amit ma az Egyesült Államokban éppen be akarnak tiltani. Lányregény szinten olvastuk hajdan a pad alatt. Mit törődtünk a háborúval, azzal sem, kié az igazság. Mindenki Scarlett akart lenni, és egy Rhett Butlerre várt. Nem zavart bennünket, hogy Scarlett tulajdonképpen makrancos lányregényhős, igazi „Trotzkopf”, s ha lehet, a gondolkodást mindig másnapra halasztja. Ki is mondja: „majd holnap”. S kit érdekelt, hogy a kötelező boldog végből hiányzik valami, azzal a megingathatatlan hittel tettük le a könyvet, hogy Rhett Butler visszatér. Szó, ami szó, Kossáryné Réz Lola mellé nem szegődött a szerencse, és nem kímélte a sors. (Történész fia '56 után börtönbe került, utána halottmosóként dolgozott. Igaz, végül megérte, hogy fia az lehetett, aki.) De hiába élt 1984-ig, nem írhatott, nem fordíthatott. Csak egyetlen lányregényt, a *Leányfurfangot*.

Másféle pálya Tutsek Annáé. Kisebb tehetséggel nagyobb sikert még senki nem ért el a magyar irodalomban. És tartósan. A családja is tehetségesebb írókból állt, mint amilyen ő volt. Tehetséges volt a férj, Tábori Róbert, a mostohalány: Tábori Piroska, a *Dugó Dani* című sorozat szerzője, amit korunkban is ki lehetett adni.

Cilikével azonban hiába próbálkoztak a rendszerváltás után. Cilike szívve-rése megállt. „Mit hoztál nekem, anya, mondta szemrehányóan egy kamasz lány a könyvtáros anyjának.” Ebben az is benne volt, hogy „minek nézel te engem?” Tutsek Anna gyatrán, felületesen írt, de remek menedzser volt. Menedzselte lapját, a Dolinay Gyulától megörökölt *Magyar Lányokat* (1889–1944). Még ma is keresett az antikváriumokban. (Az *Én Újságom* után ez volt a leghosszabb életű magyar gyereklap. Felnevelte az *Új Idők* olvasótáborát.)

Tutsek Anna reklámozta a *Szászszorszépek* című lányregény-sorozatát és Cilikét. Kiadó is állt mögötte, a Singer és Wolfner. Jól ismerte a „megrendelőt”. Rafináltan súgta, mikor lehet hebrencs, mikor illik kis honleánynak lenni.

De Tutsek Anna nemcsak kisvilágot teremtett. Annyira feminint, hogy regényeiből az apák is eltűntek. Legfeljebb annyit mondanak, hogy „Édesapa már nem volt otthon.” Még a versikéit is a konyha ihleti, így: „Tizenöt piskótát vágjunk fel kockára, / Öntsünk néhány kanál rumot rája, / Három tojássárgát még hozzá keverjük, / Aztán két fehérjét kemény habbá verjük.” (*Cilike rövid ruhában*) Az efféle versikék jelenléte is tendenciózus. Tartozékai a kínált életmintának. „Hát nem szép dolog – olvassuk az egyik Cilike-történetben –, ha az ember ilyen helyesen, rendszeren sűrög-forog a konyhában, az arca rózsásra pirul [...] ez a nő igazi hivatása – és nem a gimnáziumban tanulni, vagy pláne poros, füstös hivatalban ülni.” (*Cilike és bajtársai*)

Emlegettem már, hogy a *boldogság* az élet központi kategóriája a műfajban. Az értékhierarchia csúcsán álló boldogság azonos a *biztonsággal*. Ez egyszerre jelent házasságot, családot, harmóniát, anyagi, erkölcsi, érzelmi biztonságérzetet. Feltételez olyan alapértékeket, mint takarékoság, tisztesség, tisztaság, szüzesség. Az utóbbi fetisizált érték. (Megjegyzem, mindez nem kidobni való, de közhelyes formában

egyiket se vállalnám.) És intellektuális értékeket hiába keresünk, a morál helyébe pedig az illem lép. A lányregénynek egész illemlétre van.

Nem szerény, magamutogató a műfaj a lányregény. Mindent megtesz, hogy felhívja magára a figyelmet. Malte Dahrendorf szerint a lányregény-címek közel felében lánynév szerepel (48,6%). Későbbi vizsgálódásaim se mondtak mást. Sőt, túltettek a német mintákon. És sorozatokban él (Csöpíke-, Zsuzsika-, Julika-könyvek, Szösz-sorozat). Nem a televízió kezdte el művelni a „folyt. köv. varázsát”, ahogy Nemes Nagy Ágnes nevezte a jelenséget. A mai gimnazista lányok Leiner Laura *Szent Johanna gimi* című, végtelen sorozatáért rajonganak. Miért, kérdeztem egyiküket. „Mert olyanok, mint mi”, válaszolta. Persze nem naplót írnak, mint a hajdani lányregényhős, hanem blogot. Leiner Laura regénye levélregény. Milyen hosszú távon öröklődik a műfajban ez a szentimentális forma! A kamasz lány ebben suttogja el titkait.

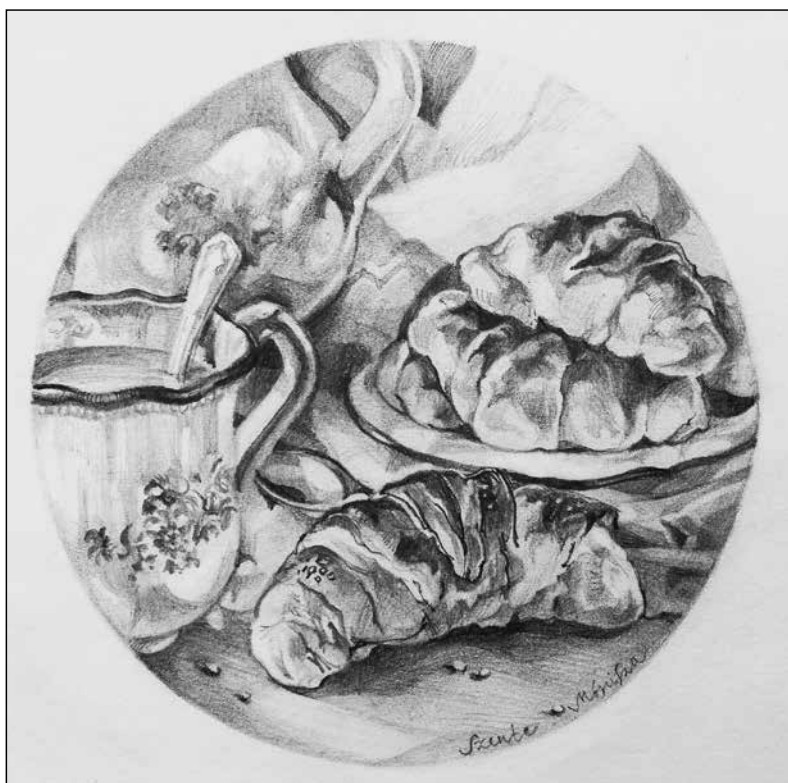
Még a *Férfitudók lányregénye*. Ebben is központi szerepe van a leveleknek, naplónak. Ahogy telik a regényidő, egyre többet bíz rájuk a szerző, F. Várkonyi Zsuzsa. S ettől kevésbé eleven már a regény, mint ameddig filmszerű dialógusokból áll. (A film nem is követi a regényt addig, amíg a szerző a levelekben minden szálát elvarr.) A címben mindkét szó nagyon fontos. A „férfitudók” is, a „lányregény” is. (A film címe kevésbé beszédes, és inkább csak utólag értelmezhető: Akik maradtak.) Holocaust-túlélők, gyerekek, fiatalok, akiknek bőven jutott nyomorult, veszélyes évekből az '50-es években is. Mintha újra kezdődött volna minden, csak átláthatatlanabb lett a világ. És újra félni kellett. Néha mindenhol, mindentől, mindenkitől. A gyerekeknek, a kamaszlánynak is. S micsoda dilemmákat él át ez a Süni. Mindenki lehet bűnös, akárki áldozat. Valahogy zsidónak lenni is bonyolultabb.

Tizenhat éves lány a főhős, az ő sorsa köré épül a regény, részese a történetnek, általa látjuk a világot, elfoglalt a maga történetével szemben, értékszempontjai uralkodóak. Makrancosságban túltenne valamennyi lányregényhősön. Néha elviselhetetlenül az. (De intellektuális erői is vannak. És büszke rájuk. Németből fordít, franciául társalog, angolul tanul.) Hol nagyon gyerek, hol nagyon felnőtt. A sorsról, a sérülésekről, a gyógyulásról, a szeretetről, a szerelemről szól ez a könyv. Tulajdonképpen tabu az egész. Mindenféle normán felül áll, ahogy ez a két ember, egy családját veszített kamasz lány és egy hasonló sorsú, negyvenes orvos egymásra talál, ahogy ez a kislány éjszakánként hozzábújik. Csak egyetlenegyszer hangzik el a szerelem szó (tele büntudattal), s csak egyetlenegyszer ölelik át egymást mint férfi és nő. A férfit gúzsba köti a felelősségérzet, a kamaszlányt kevésbé. Fél a sötétől, az emlékektől, akarja, hogy szeressék, akarja, hogy szerethessen. Nagy lecke a sorstól, hogy elengedjék a múltat. Nagy lecke a környezetüknek toleranciából, hogy megértsék, mi is történik ebben a két emberben. Még a „Kosáryné Réz Lolá-s” nagynéni is képes rá. Lányregény ez a könyv, tehát boldog véget ér, mint a tündérmesék. Aladár-Aldó valahonnan a másvilágról küld egy hasonmást a már huszonéves Klára-Süninek. Nem igazi happy end. Meseszerű és keveset tudunk róla – mindössze levelekből. (A film eddig nem is jut el.) Mi tagadás, ez a boldog vég nekem nem is hiányozna. A filmbeli

félig-meddig boldoggal is beérném. Pedig a filmet nézve sejtjük, ez nem az igazi, csak mindkettőjüknek korban hozzá illő társra kellett találni, hogy Klára-Süni ezzel a fiúval nem él holtáiglan.

„A szép emberit akartam megírni, azt, amit az én túlélőimtől kaptam, láttam. Az ocsmány emberit már annyian megírták, és olvassák boldog borzongással. Hátha a szépre is lesz kíváncsi szem és fül” – írta a könyv pszichológus szerzője, aki sok könyvet írt, de szépprózát eddig csak magamagának. Túlzás nélkül, szép könyv a *Férfitűdők lányregénye*. Az Tóth Barnabás filmje is.

Késleltem, hogy szóljak róla. Attól tartottam, belefeledkezem, a téma rovására.

SZENTE MÓNIKA: *Reggeli*